

७

समापन सत्र

अनुपम भाटियाले समापन सत्र प्रारम्भ गर्नु भयो । उहाँले कार्यशाला गोष्ठी चलिरहेको बेलामा पर्वतीय विकास, वन र स्थानीय संस्थाहरूसंग सम्बन्धित थुप्रै सवालहरू प्रकट भए भन्नु भयो । कार्यशाला गोष्ठीमा सहभागीद्वारा परिचित गराइएका मुख्य चिन्ता र प्रत्युत्तरहरूलाई एउटा सानो समूहले संश्लेषण गरिएको थियो । ‘सुशासन र सामुदायिक वन व्यवस्थापनमा साझा वक्तव्य’ भन्ने कुरा पढेर, बुझेर यी सवालहरूमा हामीले एउटा सर्वसम्मति बनाउनु पर्दछ भनेर सल्लाह दिइएको थियो । यो वक्तव्यको एउटा मस्यौदा प्रस्तावना सहभागीहरूलाई स्वीकृति र सुझावको लागि बाँडिएको थियो । स्वीकृति र सुझावपछि एउटा पूर्ण साझा वक्तव्य फेरि सम्मतिका लागि पठाइने कार्यक्रम थियो । मस्यौदा वक्तव्य यस प्रकारको थियो ।

हिन्दू कुश-हिमालयहरूमा सुशासन र सामुदायिक वन व्यवस्थापनको साझा वक्तव्य:

प्रस्तावना

हिन्दू कुश-हिमालयहरूका प्राकृतिक स्रोतहरू मध्ये विशेष किसिमका वनहरू सामाजिक लैंगिक समानतामा आधारित खास किसिमको स्थानीय सुशासनको पद्धति बिना दीगो किसिमले व्यवस्था

इसिमोडका डा. महेश बाँसकोटा, उप-महानिर्देशक, समापन सत्रको सभापतित्व गर्नु हुँदै

गर्न सकिदैन । निर्णय तर्जुमाका पद्धतिहरुमा बिकेन्द्रीकरण र प्रजातन्त्रीकरण भयो भने सरोकार समूहहरुको ठूलो मात्राको सहभागितामा सहयोग गर्दै । शक्ति र दायित्वका प्रतिनिधिहरुलाई संलग्न गरेको स्थानीय समुदायको सहभागिताले दीगो विकासलाई प्रोत्साहित गर्ने प्रभावकारी बाटो जन्माइरहेछ । समुदायमा आधारित प्राकृतिक स्रोतहरुको व्यवस्थापनको तत्परता केही वर्ष यता बढिरहेको छ । गाउँ-स्तरका अनौपचारिक संस्थाहरुले वन स्रोतहरुलाई व्यवस्था गर्ने क्षमता देखाइरहेका छन् । आजभेलि हामी गाउँ-स्तर र जिल्ला-स्तरका निर्वाचित संस्थाहरुसंग संलग्नता बढिरहेको देख्दौ । यो प्रवृत्तिले बिकेन्द्रीकरण, शक्तिको हस्तान्तरण र निर्वाचित संस्थाहरुको दायित्वसंग सम्बन्धित नयाँ कानून, नीति, नियमहरु जन्माउन र गति प्रदान गर्न मद्दत गरिरहेछ ।

हिन्दू कुश-हिमालयहरुका कुनै-कुनै देशहरुमा सहभागितात्मक विकासका लागि विकेन्द्रीकरण पूर्वशर्तका रूपमा आरम्भ भइरहेछ । यद्यपि यो सहभागिता कहिलेकाही निस्कृय हुन्छ किनकि बिकेन्द्रीकरणको पद्धतिले पहाडी क्षेत्रका परिवृत्तीय, सामाजिक र साँस्कृतिक विशेषताहरुमा ध्यान पुऱ्याउन असफल हुन्छ । अझ, स्थानीय विकास र बातावरणीय सजीवतालाई जोड्न लैङ्गिक र समानतासंग सम्बन्धित कुराहरुलाई अपर्याप्त मात्रामा ध्यान दिइन्छ । स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरु र सामाजिक वन उपभोक्ता समूहहरुको आपसी श्रद्धा र विश्वासको अभावले मतभेद, कामको नक्कल र त्यागनयोग्य प्राकृतिक स्रोतको क्षतिमा पुऱ्याउँछ ।

अनुभवले के आदेश दिन्छ भने, अहिले भइरहेको साझा सम्पत्तिको व्यवस्थापन प्रणालीका विभिन्न अवयवहरुको संयुक्त कृयाकलाप सञ्चालित गर्न नयाँ स्वरूपको सुशासनको खोजी हुनु पर्दै । निर्वाचित संस्थाहरु र समुदाय आधारित अनौपचारिक संस्थाहरुबीच नयाँ किसिमको संस्थागत परिपाटी बिस्तार गर्नु पर्दै ।

हामी कार्यशाला गोष्ठीका सहभागीहरुले चासोका यी मुख्य मुख्य क्षेत्रहरुलाई पत्ता लगाएका छौं ।

- विकेन्द्रीकरण र वन क्षेत्रको सुशासनसंग सम्बन्धित नीति, नियम, फाइदा, कानूनबीच पूरकता, समन्वय र संगतिको अभाव ।
- राजनीति र सामुदायिक वन व्यवस्थापनमा महिलाहरुको कम सहभागिता ।
- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरु, राज्य वन प्रशासन, विकास संस्थाहरु र सामुदायिक वन व्यवस्थापन सङ्ठनहरुमा पारदर्शिता र उत्तरदायित्वको अभाव ।
- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरु र अरु विकास समितिहरुले आरम्भ गरेका विकास कार्यक्रमहरुमा योजना बनाउँदा, बजेट बनाउँदा, कार्यान्वयन गर्दा वा रेखदेख गर्दा, सामुदायिक वन व्यवस्थापन संस्थाहरुको सहभागिता नहुनु वा एकदमै नगण्य सहभागिता हुनु ।

- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरु र सामुदायिक वन संस्थाहरुबीच खासगरी धेरै खाले योजना, कार्यक्रम र कार्यतालिका कार्यान्वयन गर्दा मतभेदहरुको वृद्धि हुनु र आपसी विश्वास पनि नहुन् ।
- सामुदायिक संस्थाहरुको कम मात्रामा सशक्तिकरण हुनु, तिनीहरुले पूरा गर्नु पर्ने उत्तरदायित्वबाट तिनीहरुलाई रोक्नु ।
- निर्वाचित संस्थाहरु र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुबीच प्रयत्नहरुको नक्कलीकरण हुनु ।
- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरुद्वारा समुदाय आधारित वन व्यवस्थापनका लागि प्राकृतिक स्रोतहरुको कम बाँडफाँड ।
- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरुलाई प्रभाव पार्न जरुरी, जसले गर्दा उनीहरु सामुदायिक वन संस्थाहरुको पक्षमा र सामुदायिक वन संस्थाहरु स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरुको पक्षमा वकालत गर्न सक्छन् ।
- बिभिन्न तहमा सामुदायिक संस्थाहरुलाई बलियो बनाउन आवश्यक छ, जसले गर्दा राजनैतिक प्रणालीमा त्यसले असर पार्न सकिन्छ ।
- वन, हक र स्वामित्वको सवाललाई उपेच्छा गर्नु ।
- परिस्थितिलाई प्राथमिकता दिनु ।

हामी कार्यशाला गोष्ठीका सहभागीहरुले यी सवालहरुलाई अनुभूत गर्नु पर्छ र आवश्यकताको भावनाले व्याख्या गर्नु पर्छ । त्यो परिवर्तन जसको लागि हामी वकालत गालौं, त्यो प्राकृतिक स्रोतहरुका सबभन्दा असल व्यवस्थापक जनताहरु हुन्, किनकि उनीहरुको जीवन तिनैमा भर पर्छ भन्ने कुराबाट पहिल्याउँछ ।

यो सत्यलाई बुझेपछि के मतलब निस्कन्छ, भने सारा हिन्दू कुश-हिमाली क्षेत्रमा सामुदायिक संस्थाहरु मार्फत् स्थानीय समुदायहरुलाई वन क्षेत्र पनि पर्ने गरी स्थानीय प्राकृतिक स्रोतहरुको स्वामित्व र नियन्त्रण गर्ने अधिकार दिनु पर्छ । वन स्रोतको पहिलो ग्राह्यता स्थानीय मानिसहरुको आवश्यकता पूरा गर्ने हुनु पर्छ, अधिकार स्वरूप, सरकारले दया गरेर दिएको छुट स्वरूप होइन । वन-पैदावारको व्यापार हुन्छ भने यो स्थानीय रूपमा निर्णय गरिएको शर्त र अवस्थामा हुनु पर्छ ।

- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरु र सामुदायिक वन व्यवस्थापन समूहहरुबीच रचनात्मक व्यस्तताको लागि समर्थ बातावरण प्रदान गर्ने पूरक र सहयोगी नीति र कानूनको बिस्तार ।
- महिलाहरुले पनि राजनीतिमा, सामुदायिक वन व्यवस्थापन समूहहरुमा, सबै तहका निर्णय गर्ने कुरामा समान रूपले सहभागिता लिने कुरालाई बढाउन सुरक्षा र ग्यारेण्टी प्रदान गर्ने कानून अविर्भाव गर्नु ।
- त्यस्तो कार्यविधिको उपस्थिति, जसले सबै तहमा, हरेक व्यक्तिहरुमा, स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरुमा, सामुदायिक वन व्यवस्थापन समूहहरुमा, पारदर्शिता सुरक्षित गरोस् ।

- सबै तहका संस्थाहरुमा आर्थिक सामाजिक रूपले सुविधा विपन्न समूहहरुले प्रतिनिधित्व गर्ने र सहभागिता लिन सुरक्षित स्थान प्रदान गर्ने कानूनको प्रस्तावना ।
- गाउँ-स्तरमा प्रत्यक्ष प्रजातन्त्रको उपरिथिति, जसले निर्वाचित गरिएका वा छानिएका दुबै खाले सबै तहका प्रतिनिधिहरुलाई फिर्ता बोलाउने अधिकार प्राप्त गरेको होस् ।
- सबै सरोकार समूहहरुको सर्व सम्मतिबाट गाउँसभा निर्माण, जसले पर्वतीय प्राकृतिक स्रोतहरुको एकीकृत व्यवस्थापन जिम्मा लिन सकोस् ।
- प्राकृतिक स्रोतका सम्पूर्ण साभा सम्पत्तिहरु गाउँ-सभाहरुलाई हस्तान्तरण गर्नु र आफ्नो बचावटका लागि जनताहरु प्राकृतिक स्रोतहरुमा भर पर्दैन् भन्ने कुरालाई ग्राह्यता दिने नीति र कानूनको प्रबन्ध ।

लक्ष्यहरु प्राप्त गर्ने रणनीतिहरु

यी उद्देश्यहरु प्राप्त गर्न राजनैतिक चाहना र व्यक्तिगत तथा संस्थागत उच्च तहको समर्पण चाहिन्छ । ग्रहण गर्न लागिएको रणनीतिमा अनुसन्धान, शिक्षा र स्थानीय तथा क्षेत्रीय अभियान समावेश हुनु पर्दै । वकालतले रणनीतिको महत्वपूर्ण भाग सिर्जना गर्दै, जसले उपयुक्त कानून बनाउन सूचित गर्दै, प्रभावित गर्दै । समुदायहरुलाई र नीति निर्माताहरुलाई लैङ्गिक समानताको बारेमा सबैका लागि समानताको सिद्धान्तको बारेमा शिक्षित गर्नु पर्दै ।

हामी, यो कार्यशाला गोष्ठीका सहभागीहरु, बिना अबिलम्ब यी उद्देश्य प्राप्तीका लागि काम शुरु होस् भनेर सिफारिश गर्दौ । हामी हिन्दू कुश-हिमालयहरुका सबै व्यक्तिहरुलाई हाम्रो चासो बारे ख्याल राख्न आव्हान गर्दौ र हिन्दू कुश-हिमालयहरुमा केही, सबैका लागि, सर्वै भन्ने सिद्धान्तमा आधारित पारदर्शी सुशासन र दीगो पर्वतीय विकासतिर बाटो देखाउन आग्रह गर्दौ ।

यो सत्रको अन्तमा सबै सहभागीहरुद्वारा तीन भाषामा “हामी जित्ने छौं” भन्ने गीत गाइएको थियो । अनि उहाँहरुले यो कार्यशाला गोष्ठी आयोजना गरेकोमा इसिमोडलाई धन्यवाद पनि ज्ञापन गर्नु भयो । अन्ततः सबै सहभागीहरुलाई संयुक्त वक्तव्यको प्रस्तावनामा सही गर्न अनुरोध गरियो र हिन्दू कुश-हिमालयहरुको माटोले भरिएको हातले बनाएको सुन्दर कागजको बाकस दिइयो जुन सहभागीहरुले पर्वतीय दीगो विकासका लागि गरिएको साभा प्रयत्नको प्रतीक थियो ।

हरियाली संगीत समूह, नेपालद्वारा वातावरणीय सवालका बारेमा गरिएको प्रदर्शन

नेपाल र भारतका सहभागीहरु साँस्कृतिक कार्यक्रममा
सहभागी हुँदै

**हिन्दू कुश-हिमालयहरुका
सुशासन र सामुदायिक वन व्यवस्थापनमार्थि
साफा वर्तमानको संरचना**

हाल	चाहेको	रणनीति
नीति, नियम, फाइदा, कानूनमा पूरकपनको अभाव	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरु र सामुदायिक वन व्यवस्थापन समूहहरूबीच रचनात्मक संलग्नतालाई अनुमति दिने उपयुक्त बातावरण निर्माण गर्ने पूरक र सहयोगी नीति र कानूनको विस्तार 	<ul style="list-style-type: none"> कानूनी बनौटमा परिवर्तन गर्ने स्थानीयदेखि क्षेत्रीय सबै तहहरुमा अभियान, गोष्ठी र परिचालन परम्परागत र आधुनिक कानूनहरुको अनुसन्धानमा आधारित (जनताको मतहरु सहित) वैकल्पिक कानून र नियमहरुको मस्यौदा अहिलेका प्रणालीहरु परिवर्तन गर्ने लोकप्रीय दवाबद्वारा बिधि निर्माताहरूलाई प्रभाव पार्नु
लैंगिक र सामाजिक असमानता	<ul style="list-style-type: none"> महिलाहरूले पनि राजनीतिमा, सामुदायिक वन व्यवस्थापन समूहहरुमा, सबै तहका निर्णय गर्ने कुरामा समान रूपले सहभागिता लिने कुरालाई बढाउन सुरक्षा र ग्यारेन्टी प्रदान गर्ने कानून अविर्भाव गर्नु सबै तहका संस्थाहरुमा आर्थिक सामाजिक रूपले सुविधा विपन्न समूहहरूले प्रतिनिधित्व गर्ने र सहभागिता लिन सुरक्षित स्थान प्रदान गर्ने कानूनको प्रस्तावना 	<ul style="list-style-type: none"> सबै तहका सबै संस्थाहरुमा महिला र सुविधा विपन्न समूहहरुको स्थान सुरक्षित गर्ने कानून बनाउन लैंगिक र सामाजिक, आर्थिक सवालहरुमा समानताको सिद्धान्तलाई कार्यरूप दिने अभियान संचालन गर्ने समुदायलाई शिक्षित गर्ने खासगरी बालिकालाई संकेन्द्रित गरेर सबैलाई अनिवार्य शिक्षा
खास गरेर अनौपचारिक सामुदायिक संस्थाहरूलाई अपर्याप्त सशक्तिकरण	<ul style="list-style-type: none"> माधिका नलादिएका, जनताहरु आफैले निर्माण गरेका, समानताको सिद्धान्तमा आधारित सामुदायिक संस्थाहरुको रचना आत्म निर्भरता-पर्वतीय क्षेत्रको सुशासनको आदर्श स्वरूप 	<ul style="list-style-type: none"> विधि निर्माता र नागरिक समाजका अरु भागहरूसंग जनतासंगको तिनीहरुको कार्यलाई अधि बढाउन काम गर्ने क्षमता विकास र स्थानीय संस्थागत विकास

जिम्मेवारी र पारदर्शिताको अभाव	<ul style="list-style-type: none"> त्यस्तो कार्यविधिको उपस्थिति, जसले सबै तहमा, हरेक व्यक्तिहरुमा, स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरुमा, सामुदायिक वन व्यवस्थापनहरुमा पारदर्शिता सुरक्षित गरोस् पारदर्शिता दिनानुदिनको जीवनको अङ्ग हुनु 	<ul style="list-style-type: none"> आफूले काम गर्ने सबै संस्थाहरुको पारदर्शिताका लागि प्रोत्साहित गर्न जनतालाई शिक्षा दिने सबै निर्वाचित वा छानिएका संस्थाहरु जनताप्रति जवाफदेई छन् भन्ने कुरालाई प्रष्ट पार्ने
सम्पत्ति अधिकारमा असमानता	<ul style="list-style-type: none"> सम्पत्ति र पैतृकता सम्बन्धी कानूनमा परिवर्तन, जसले गर्दा महिला र पुरुषलाई समान व्यवहार गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> बिभिन्न तहमा वकालत सूचना र सचेतताका अभियानहरु
विकासका क्रियाकलापमा सामुदायिक वन व्यवस्थापन समूह असंलग्न रहनु	<ul style="list-style-type: none"> वन र प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन अनि विकासका सबै क्रियाकलापहरु गाउँ सभा वा गाउँ सभाले रोजेको अर्को समुदायलाई सुमिप्नु 	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय-स्तरका प्राकृतिक स्रोत र विकाससंग सम्बन्धित आवश्यक कामहरु गर्न गाउँ सभाहरुलाई समर्थ बनाउनु
विकासका सवालहरुमा सामुदायिक वन व्यवस्थापन समूह र निर्वाचित प्रतिनिधि समुदायबीच मतभेद	<ul style="list-style-type: none"> गाउँ-स्तरमा प्रत्यक्ष प्रजातन्त्रको उपस्थिति, जसले निर्वाचित गरिएका वा छानिएका दुबै खाले सबै तहका प्रतिनिधिहरुलाई फिर्ता बोलाउने अधिकार प्राप्त गरेको होस् गाउँ सभालाई प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन र विकास सुमिप्नेको हुनु पर्द्द निर्वाचित प्रतिनिधिहरुले समूहहरुको मातहतमा काम गर्दैन्, राजनैतिक पार्टीको मातहतमा होइन 	<ul style="list-style-type: none"> गाउँ स्तरमा प्रत्यक्ष प्रजातन्त्रको अभियान, जसले निर्वाचित गरिएका वा छानिएका दुबै खाले सबै तहका प्रतिनिधिहरुलाई फिर्ता बोलाउन सकोस् जनता र जनताको अधिकारलाई इमान्दारीपूर्वक प्रतिनिधित्व गरेनन् भने अर्कोपलट तिनीहरुलाई मत दिइने छैन भनेर प्रतिनिधिहरुलाई सूचित गर्न थाल्ने
हक र स्वामित्वको सवालको उपेच्छा	<ul style="list-style-type: none"> मुनाफाको अधिकारलाई स्पष्ट ग्यारेन्टी गर्ने नीतिहरु 	<ul style="list-style-type: none"> सबै तहका कानून र नियमहरु बदल्ने अभियान